

Adizova Shohsanam Shohmahamat qizi

adizovashohsanam94@gmail.com

Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Sovet hokimiyati tomonidan XX asrning 20-yillari oxiri – 30-yillari boshlarida O‘zbekistonda amalga oshirilgan kollektivlashtirish siyosatining mazmun-mohiyati, amalga oshirilish mexanizmlari va uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda yakka dehqon xo‘jaliklarini kolxozlarga birlashtirish, “quloqlarni sinf sifatida tugatish”, dehqon xo‘jaliklarini musodara qilish, surgun va qatag‘on siyosati, qishloq aholisining qarshilik harakatlari hamda paxtachilikning ustuvor yo‘nalishga aylantirilishi masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan. Tadqiqot tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy-tarixiy va manbashunoslik yondashuvlari asosida olib borildi. Tahlil natijalari kollektivlashtirish O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi tizimini tubdan o‘zgartirganini, biroq mazkur jarayonning ma‘muriy-buyruqbozlik va majburiy usullar bilan amalga oshirilishi qishloq aholisining mulkiy ahvoli, ijtimoiy tarkibi va an‘anaviy xo‘jalik yuritish tizimiga jiddiy ta’sir ko‘rsatganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: kollektivlashtirish, jamoalashtirish, kolxoz, sovxoz, quloqlashtirish, dehqon xo‘jaligi, surgun, qatag‘on, paxtachilik, O‘zbekiston SSR.

THE COLLECTIVIZATION POLICY AND ITS CONSEQUENCES

Adizova Shohsanam Shohmahamat qizi

adizovashohsanam94@gmail.com

Independent Researcher

Abstract

This article analyzes the essence and content of the collectivization policy implemented by the Soviet authorities in Uzbekistan in the late 1920s and early 1930s, as well as the mechanisms of its implementation and its socio-economic consequences. Particular attention is paid to the consolidation of individual peasant farms into collective farms (kolkhozes), the policy of “eliminating the kulaks as a class,” the confiscation of peasant property, deportation and repression, resistance movements among the rural population, and the transformation of cotton production into a priority

sector. The study was conducted using historical, systematic, comparative-historical, and source-studies approaches. The results of the analysis demonstrate that collectivization fundamentally transformed the agricultural system of Uzbekistan; however, its implementation through administrative-command and coercive methods had a profound impact on the property status, social structure, and traditional farming practices of the rural population.

Keywords: collectivization, collectivization of agriculture, collective farm, state farm, dekulakization, peasant farm, deportation, repression, cotton production, Uzbek SSR.

ПОЛИТИКА КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ И ЕЁ ПОСЛЕДСТВИЯ

Адизова Шохсанам Шохамахамат кизи

adizovashohsanam94@gmail.com

Независимый исследователь

Аннотация

В данной статье анализируются сущность и содержание политики коллективизации, осуществлявшейся советской властью в Узбекистане в конце 1920-х — начале 1930-х годов, механизмы её реализации, а также её социально-экономические последствия. Особое внимание уделяется объединению единоличных крестьянских хозяйств в колхозы, политике «ликвидации кулачества как класса», конфискации крестьянских хозяйств, политике высылки и репрессий, движениям сопротивления сельского населения, а также превращению хлопководства в приоритетное направление сельского хозяйства. Исследование проведено на основе исторического, системного, сравнительно-исторического и источниковедческого подходов. Результаты анализа показывают, что коллективизация коренным образом изменила систему сельского хозяйства Узбекистана, однако осуществление данного процесса административно-командными и принудительными методами оказало серьёзное воздействие на имущественное положение, социальную структуру сельского населения и традиционную систему ведения хозяйства.

Ключевые слова: коллективизация, коллективизация сельского хозяйства, колхоз, совхоз, раскулачивание, крестьянское хозяйство, высылка, репрессии, хлопководство, Узбекская ССР.

KIRISH

XX asrning 20-yillari oxiriga kelib Sovet Ittifoqida iqtisodiyotni markazlashgan boshqaruv asosida qayta qurish jarayoni kuchaydi. Sanoatlashtirish bilan bir qatorda qishloq xo'jaligini ham davlat nazoratiga olish Sovet hukumatining asosiy vazifalaridan biriga aylandi. Qishloq xo'jaligidagi kollektivlashtirish siyosatining mohiyati yakka dehqon xo'jaliklarini kolxozlarga birlashtirish, ishlab chiqarish vositalarini jamoa mulkiga o'tkazish va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini davlat tomonidan rejalashtirilgan tartibda tayyorlashdan iborat edi [1, 267–268-b.].

O'zbekistonda mazkur siyosat o'ziga xos tarixiy va iqtisodiy sharoitda amalga oshirildi. Respublikada aholining katta qismi qishloqlarda yashagan, dehqonchilik esa asosan sug'orma yerlar asosida olib borilgan. Yakka dehqon xo'jaligi qishloq iqtisodiyotining asosiy bo'g'ini bo'lib, yer, chorva, mehnat qurollari va oilaviy mehnat xo'jalikning asosiy resurslari hisoblangan [2, 83–86-b.].

1929-yil oxiridan boshlab O'zbekistonda kollektivlashtirish keskin jadallashdi. Ilmiy tadqiqotlarda 1929-yil oktabrida O'zbekistondagi dehqon xo'jaliklarining atigi 3,4 foizi kolxozlarga birlashtirilgani, 1930-yil martiga kelib esa bu ko'rsatkich 47 foizga yetgani qayd etiladi [3, 3-b.]. Bu qisqa vaqt ichida jamoalashtirish sur'atining nihoyatda tezlashganini ko'rsatadi.

Kollektivlashtirish jarayoni faqat xo'jaliklarni tashkiliy jihatdan birlashtirish bilan cheklanib qolmadi. U qishloqdagi mulkiy munosabatlarni o'zgartirish, "quloq" deb topilgan xo'jaliklarni tugatish, mol-mulkni musodara qilish va aholining bir qismini boshqa hududlarga ko'chirish bilan ham bog'liq bo'ldi [4, 18–24-b.].

Maqolaning asosiy maqsadi O'zbekistonda kollektivlashtirish siyosatining amalga oshirilish jarayoni va uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini tarixiy manbalar hamda ilmiy tadqiqotlar asosida tahlil qilishdan iborat.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy-tarixiy tahlil va manbashunoslik metodlaridan foydalanildi. Kollektivlashtirish jarayonining turli bosqichlari tarixiy hujjatlar, O'zbekiston tarixi bo'yicha fundamental tadqiqotlar va zamonaviy ilmiy maqolalar asosida o'rganildi.

Tadqiqot uchun, avvalo, O'zbekistonning sovet davri tarixiga oid ilmiy adabiyotlardan foydalanildi. R. Shamsutdinov va Sh. Karimovning Vatan tarixi asarida kollektivlashtirish, quloqlashtirish, surgun va qishloq aholisining qarshiliklari bo'yicha muhim tarixiy ma'lumotlar berilgan [1, 267–279-b.].

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda O'zbekistonda kollektivlashtirishning ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlari, xususan, qishloq xo'jaligining davlat nazoratiga

o'tkazilishi, quloqlashtirish, repressiya, surgun va paxtachilikka ixtisoslashuv jarayonlari tahlil qilingan [5, 644–652-b.].

Tadqiqotda kollektivlashtirishning faqat siyosiy jihatlari emas, balki uning dehqonlarning kundalik hayoti, mulkiy munosabatlari, chorvachilik, mehnat tizimi va qishloq jamiyatining ijtimoiy tuzilishiga ta'siri ham o'rganildi. M. Kampning 2024-yilda nashr etilgan tadqiqotida ham O'zbekiston kollektivlashtirishining kundalik hayotga ta'siri og'zaki tarix materiallari asosida tahlil qilingan [6, 1–20-b.].

NATIJALAR

O'zbekistonda kollektivlashtirish siyosatining keskin bosqichi 1929-yil oxirida boshlandi. Sovet rahbariyati qishloq xo'jaligini jamoalashtirishni mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim sharti sifatida ko'rdi. O'zbekiston ham ushbu siyosatning umumittifoq rejasi doirasiga kiritildi.

1929-yil oktabr oyida respublikadagi dehqon xo'jaliklarining atigi 3,4 foizi kolxozlarga birlashtirilgan edi. Biroq 1930-yil martiga kelib jamoalashtirilgan xo'jaliklar ulushi 47 foizga yetdi [3, 3-b.]. Demak, taxminan besh oy davomida kollektivlashtirish darajasi qariyb 14 baravar oshgan.

1930-yil 17-fevralda O'zbekiston Kompartiyasi Markaziy Qo'mitasi "Kollektivlashtirish va quloq xo'jaliklarini tugatish to'g'risida" qaror qabul qildi. Mazkur qaror kollektivlashtirishni jadallashtirish va bir qator hududlarda yalpi jamoalashtirishni amalga oshirish uchun siyosiy asos yaratdi [1, 268-b.].

Kollektivlashtirishning bunday tezlashtirilishi joylardagi iqtisodiy va ijtimoiy sharoit bilan ziddiyatga keldi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham Sovet davlatining qishloq xo'jaligini tezkor qayta tashkil etish siyosati mahalliy sharoit va an'anaviy xo'jalik yuritish usullari bilan ko'p hollarda mos kelmaganligi ta'kidlanadi [5, 644–652-b.].

Kollektivlashtirish rasmiy jihatdan jamoa xo'jaliklariga birlashish sifatida talqin qilingan bo'lsa-da, amaliyotda jarayon ko'plab hududlarda ma'muriy bosim ostida olib borildi. Dehqonlarni kolxozlarga jalb qilishda turli iqtisodiy va ma'muriy choralar qo'llanildi.

1930-yil mart oyida O'zbekistonda kollektivlashtirish darajasi 47 foizga yetgan bo'lsa-da, keyinchalik ko'plab xo'jaliklar kolxozlardan chiqib ketdi va may oyiga kelib jamoalashtirish ko'rsatkichi 29 foizgacha pasaydi [1, 269–270-b.]. Bu hol qishloq aholisi orasida majburiy jamoalashtirishga nisbatan norozilik mavjud bo'lganini ko'rsatadi.

M. Kampning tadqiqotida ham O'zbekistonda kolxozlarga kirish tajribasi turlicha bo'lgani ko'rsatiladi. Ayrim oilalar kolxozga kirishni yangi imkoniyat sifatida qabul qilgan bo'lsa, boshqalar urug'lik krediti yoki boshqa resurslardan mahrum qilish,

“quloq” deb e’lon qilish kabi tahdidlar tufayli kolxozga kirishga majbur bo’lganini eslagan [7, 83–103-b.].

Shunday qilib, kollektivlashtirishni faqat yuqoridan berilgan qarorlarning bajarilishi sifatida emas, balki davlat va qishloq aholisi o’rtasidagi murakkab ijtimoiy munosabatlar jarayoni sifatida ko’rish lozim.

Kollektivlashtirish siyosatining eng muhim va ziddiyatli yo’nalishlaridan biri “quloqlarni sinf sifatida tugatish” siyosati bo’ldi. 1930-yil 30-yanvarda VKP(b) Markaziy Qo’mitasi “Yalpi kollektivlashtirish rayonlarida quloq xo’jaliklarini tugatish tadbirlari to’g’risida” qaror qabul qildi [8, 30–34-b.].

Ushbu siyosat doirasida “quloq” deb topilgan xo’jaliklarning mol-mulki musodara qilindi, ayrim oilalar hibsga olindi yoki maxsus posyolkalarga surgun qilindi. O’zbekistonda 1930–1931-yillarda surgun qilingan xo’jaliklarni joylashtirish uchun 17 ta “quloq posyolkasi” tashkil etilgani zamonaviy tadqiqotlarda qayd etiladi [4, 18–24-b.].

Bu siyosat qishloq jamiyatining ijtimoiy tarkibiga sezilarli ta’sir ko’rsatdi. Chunki “quloq” sifatida belgilangan shaxslar orasida iqtisodiy jihatdan badavlat xo’jaliklar bilan bir qatorda davlat siyosatiga qarshi chiqqan yoki kolxozlashtirishga rozi bo’lmagan dehqonlar ham bo’lgan.

Natijada “quloq” tushunchasi iqtisodiy maqomdan tashqari siyosiy-ma’muriy mazmun ham kasb etdi.

Kollektivlashtirishning majburiy shakllari qishloq aholisining qarshiligini yuzaga keltirdi. Qarshilikning turli shakllari mavjud bo’lib, ular ochiq norozilik, kolxozga kirishni rad etish, kolxozdan chiqish, chorva mollarini sotish yoki so’yish kabi ko’rinishlarda namoyon bo’ldi [1, 270–274-b.].

1930-yilda Farg’ona vodiysi, Samarqand, Buxoro, Toshkent va boshqa hududlarda kollektivlashtirishga qarshi chiqishlar kuzatildi [1, 271–274-b.]. Samarqand okrugi misolida olib borilgan tadqiqotlarda ham kollektivlashtirishga qarshi ommaviy noroziliklarning sabablaridan biri dehqonlarning mulkiy manfaatlari va an’anaviy xo’jalik yuritish tizimining buzilishi bo’lganligi ko’rsatiladi [9, 1–8-b.].

Qarshilik harakatlari Sovet hokimiyati tomonidan siyosiy xavf sifatida qabul qilindi. Natijada norozilik ishtirokchilariga nisbatan hibsga olish, surgun va boshqa repressiv choralar qo’llanildi.

Kollektivlashtirishning muhim iqtisodiy oqibatlaridan biri chorvachilikdagi o’zgarishlar bo’ldi. Dehqonlar o’z chorvasini kolxozga topshirishni istamagan hollarda mollarini sotish yoki so’yishga harakat qildilar. Natijada chorva sonining qisqarishi kuzatildi [1, 270-b.].

Bu hol kollektivlashtirishning faqat yer va ekin maydonlariga emas, balki dehqon xo'jaligining barcha tarkibiy qismlariga ta'sir qilganini ko'rsatadi. Chorva dehqon xo'jaligining muhim ishlab chiqarish vositasi bo'lganligi sababli uning kamayishi qishloq oilalarining iqtisodiy imkoniyatlariga ham ta'sir ko'rsatdi.

O'zbekistonda kollektivlashtirish siyosati paxtachilikni rivojlantirish siyosati bilan chambarchas bog'liq edi. Sovet iqtisodiy tizimi O'zbekistonni paxta xomashyosi yetkazib beruvchi asosiy hududlardan biriga aylantirishga intildi.

Kollektiv xo'jaliklarning tashkil etilishi davlatga paxta yetishtirish va topshirish jarayonlarini markazlashtirilgan holda boshqarish imkonini berdi. Shu sababli kollektivlashtirish qishloq xo'jaligining davlat rejalashtirish tizimiga yanada chuqurroq kiritilishiga xizmat qildi.

1930-yillarda paxtachilikning ustuvorligi kuchaydi va O'zbekiston iqtisodiyotida paxta yetishtirishning salmog'i ortib bordi [1, 278–279-b.]. Zamonaviy tadqiqotlarda ham kollektivlashtirish jarayoni O'zbekistonda paxta yakkahokimligi shakllanishining muhim bosqichlaridan biri sifatida baholanadi [5, 644–652-b.].

Biroq paxtachilikka haddan tashqari ixtisoslashuv qishloq xo'jaligi tarkibining bir tomonlama rivojlanishiga olib keldi. Natijada qishloq xo'jaligining boshqa tarmoqlari, ayniqsa oziq-ovqat ishlab chiqarishi va chorvachilik bilan bog'liq muammolar ham yuzaga keldi.

Kollektivlashtirish yakunida O'zbekistonda yakka dehqon xo'jaligi qishloq xo'jaligining asosiy shakli bo'lib qolmadi. Uning o'rnini kolxoz va sovxozlar egallay boshladi.

Kolxoz tizimi orqali yer va ishlab chiqarish vositalari ustidan davlat nazorati kuchaydi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, topshirish va taqsimlash jarayonlari davlat rejalari asosida amalga oshirildi.

Marianne Kampning tadqiqotida kolxozlar keyinchalik O'zbekiston qishloq aholisi uchun nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va siyosiy hayotning asosiy muhiti bo'lib qolganligi ko'rsatiladi [6, 1–20-b.].

Shunday qilib, kollektivlashtirish qisqa muddatli siyosiy kampaniya bo'lib qolmasdan, O'zbekiston qishlog'ining keyingi o'n yilliklardagi ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishini belgilab bergan uzoq muddatli jarayonga aylandi.

MUHOKAMA

O'zbekistonda kollektivlashtirish siyosatini tahlil qilishda uning ikki xil natijasini ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchi jihat — qishloq xo'jaligini tashkiliy jihatdan qayta qurish va davlat rejalashtirish tizimiga kiritish. Ikkinchi jihat esa ushbu qayta qurishning amalga oshirilish usullari va uning aholiga ta'siridir.

Kollektivlashtirish natijasida kolxoz va sovxozlar tizimi shakllandi, qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish va davlat tomonidan rejalashtirish uchun yangi tashkiliy imkoniyatlar paydo bo'ldi. Shu bilan birga, mazkur jarayon dehqonlarning xo'jalik yuritish mustaqilligini sezilarli darajada chekladi.

Ayniqsa, kollektivlashtirishning juda tez sur'atlarda amalga oshirilishi jiddiy muammolarni yuzaga keltirdi. 1929-yil oktabridagi 3,4 foizlik ko'rsatkichning 1930-yil martiga kelib 47 foizga chiqishi jarayonning nihoyatda keskin kechganini ko'rsatadi [3, 3-b.].

Qolaversa, kollektivlashtirish va quloqlashtirish bir-biri bilan chambarchas bog'langan. "Quloq" deb topilgan xo'jaliklarning tugatilishi va surgun qilinishi qishloqning ijtimoiy qatlamlariga ta'sir ko'rsatdi. 1930–1931-yillarda O'zbekiston hududida 17 ta quloq posyolkasining tashkil etilgani bu siyosatning tashkiliy jihatdan ham tizimli amalga oshirilganini ko'rsatadi [4, 18–24-b.].

Biroq kollektivlashtirish tarixini faqat zo'ravonlik va qarshiliklar orqali izohlash ham to'liq tasavvur bermaydi. Yangi tadqiqotlarda qishloq aholisining ushbu jarayonga munosabati turlicha bo'lganligi ko'rsatilmogda. Ayrim guruhlar kolxozlarni yangi ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyat sifatida qabul qilgan bo'lsa, boshqa guruhlar mulk va xo'jalik mustaqilligidan ayrilish jarayoni sifatida boshdan kechirgan [6, 1–20-b.].

Shu nuqtayi nazardan, kollektivlashtirishni O'zbekiston qishlog'ining iqtisodiy va ijtimoiy transformatsiyasi sifatida ko'rish mumkin. Bu transformatsiya davlat tomonidan yuqoridan boshqarilgan va majburiy usullar bilan amalga oshirilgani uning eng muhim xususiyatlaridan biri bo'ldi.

XULOSA

O'zbekistonda kollektivlashtirish siyosati XX asrning 20-yillari oxiri va 30-yillari boshlarida Sovet davlatining qishloq xo'jaligini qayta tashkil etishga qaratilgan eng yirik siyosiy-iqtisodiy kampaniyalaridan biri bo'ldi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kollektivlashtirish O'zbekistonda nihoyatda tez sur'atlarda amalga oshirilgan. 1929-yil oktabrida dehqon xo'jaliklarining 3,4 foizi kolxozlarga birlashtirilgan bo'lsa, 1930-yil martiga kelib bu ko'rsatkich 47 foizga yetgan.

Kollektivlashtirish natijasida O'zbekiston qishlog'ining iqtisodiy va ijtimoiy tuzilishi tubdan o'zgardi. Yakka dehqon xo'jaligi o'rniga kolxoz-sovxoz tizimi shakllandi, qishloq xo'jaligi davlat rejalashtirish tizimiga bo'ysundirildi va paxtachilikning ustuvorligi kuchaydi.

Shunday qilib, kollektivlashtirish O'zbekiston tarixida faqat qishloq xo'jaligini tashkiliy qayta qurish jarayoni emas, balki mulkiy munosabatlar, qishloq aholisi ijtimoiy tarkibi, mehnat munosabatlari va iqtisodiy ixtisoslashuvni o'zgartirgan keng

ko‘lamli tarixiy jarayon bo‘ldi. Uning oqibatlarini o‘rganishda iqtisodiy o‘zgarishlar bilan bir qatorda quloqlashtirish, surgun, dehqonlar qarshiligi va davlat nazoratining kuchayishini ham hisobga olish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. III kitob. – Toshkent: Sharq, 2010.
2. Kamp M. Collectivization Generation: Oral Histories of a Social Revolution in Uzbekistan. – Ithaca: Cornell University Press, 2024. – 300 p.
3. Насильственная коллективизация в Узбекистане и её последствия. 1929–1938 гг. (на примере Самаркандской, Навоийской и Бухарской областей). – Автореферат диссертации. – В. 3.
4. Abdullayev M. O‘zbekistonda surgun qilingan “quloq” xo‘jaliklari mehnat faoliyatini tashkil etish masalalari // TISU ilmiy tadqiqotlari xabarnomasi. – 2023. – №2. – В. 18–24.
5. Turaeva E. The Collectivization Policy in Uzbekistan and Its Consequences // Oriental Journal of History, Politics and Law. – 2026. – Vol. 6, №5. – P. 644–652.
6. Kamp M. Collectivization Generation: Oral Histories of a Social Revolution in Uzbekistan. – Ithaca: Cornell University Press, 2024. – P. 1–20.
7. Kamp M. “Agitating for the Kolkhoz” // Collectivization Generation: Oral Histories of a Social Revolution in Uzbekistan. – Ithaca: Cornell University Press, 2024. – P. 83–103.
8. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: Документы и материалы. – Москва: РОССПЭН.
9. Абдуллаев Ш. А. Политика коллективизации советского правительства в Узбекистане и ее последствия // Взгляд в прошлое.
10. Rashidov S. “SOBIQ ITTIFOQ DAVRIDA KATTAQO‘RG‘ON TUMANI AHOLISI TURMUSH TARZI”. Barqaror Taraqqiyot Va Rivojlanish Tamoyillari , jild. 2, yo‘q. 8-sentabr, 2024-yil, 79-84-betlar, <https://www.uzresearchers.com/index.php/BTRT/article/view/4047> .
11. Yaxshiyev A. O‘zbekistonda kollektivlashtirish siyosati: ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlar // O‘zMU xabarlar. – 2025. – Vol. 1, №1.12.
12. Yusupov A. On the Repressive Nature of Collectivization and Collective Building in Uzbekistan // Scientific Research Results in Pandemic Conditions.
13. Galdini F. “Rise of the Surplus Population? Land Decollectivization, Class Stratification, and Labor Precarization in Uzbekistan” // International Labor and Working-Class History. – 2023.